

**Universitat Autònoma
de Barcelona**

Títol: Impacte psicosocial dels problemes d'habitatge al
barri del Raval

Autora: Lúdia Miranda Iglesias

Grau: Psicologia

Tutora: Silvia Camps-Orfila

Data: 6 de maig del 2021

Impacte psicosocial dels problemes d'habitatge al barri del Raval

Lidia Miranda Iglesias

Resum. Aquesta investigació pretén analitzar el conjunt de dinàmiques que tenen lloc entre les persones que habiten al Raval i el seu teixit associatiu al voltant de les problemàtiques d'habitatge i els factors que s'hi vinculen. Parteix d'un estudi qualitatiu mitjançant entrevistes semiestructurades a persones i entitats vinculades al barri i observació participant en l'aturada en porta d'alguns desnonaments. Aquest estudi és necessari perquè hi ha poca literatura científica al voltant de com afecten aquestes problemàtiques a una comunitat més enllà de l'impacte a nivell de salut física o psicològica.

La conclusió principal a la que s'ha arribat amb aquesta investigació és que els desnonaments perjudiquen el teixit social de l'entorn, però que a la vegada, la lluita col·lectiva que s'organitza per fer-ne front afavoreix la creació de teixit associatiu i dinàmiques de suport mutu. Aquest treball dona evidències que s'han de millorar les lleis en matèria d'habitatge per tal de desenvolupar una gestió que garanteixi els drets socials fonamentals.

Paraules clau. Raval; problemes d'habitatge; desnonament; teixit associatiu; suport mutu.

Abstract. The aim of this research is to analyze the set of dynamics that take place between Raval's inhabitants and its associative fabric related to housing problems and the factors that are linked to it. It is a qualitative study consisting of semi-structured interviews to people and organizations linked to the neighborhood and participant observation at the attempt to stop some evictions. This study is necessary because there is a lack of research on how these problems affect a community, further than their impact on people's physical and psychological health.

The main conclusion of this research is that evictions harm the social fabric of the environment, but at the same time, the common organization to fight these problems boosts the creation of associative fabric and mutual aid dynamics. This study shows the need to improve housing policies in order to develop a management that guarantees fundamental social rights.

Keywords. Raval; housing problems; eviction; associative fabric; mutual aid.

Introducció

El model de ciutat que tenim avui en dia apareix a partir d'un canvi de paradigma, la revolució industrial amb vinculació directa amb el capitalisme, és a partir d'aquest moment que les ciutats adquireixen la categoria d'un lloc on s'acumula riquesa a partir de la usura i el comerç (Lefebvre, 1969). Amb la proliferació de la industrialització, la ciutat esdevé un centre de producció per la qual és necessària molta mà d'obra que emigra a les ciutats, així que aquestes augmenten molt en nombre d'habitants, fet que genera també una nova necessitat urbanística. En el cas de Barcelona, es passa de 81.000 habitants l'any 1823 a 117.000 el 1833 i 183.787 el 1857 (Vidal et al., 1980). En aquests moments l'únic espai de tot Barcelona que posseïa les característiques necessàries per acollir aquest model industrial era el Raval –un dels 4 barris del districte de Ciutat Vella–, ja que disposava de gran part del sòl encara per urbanitzar, i per tant podia albergar la construcció de noves fàbriques i d'habitatges de les persones que hi treballessin. Aquest fet provoca que aquest barri es densifiqui massivament en qüestió de poc temps i es precaritzí la qualitat de l'habitatge, ja que el sòl es converteix en un bé escàs del qual se n'ha d'extreure el màxim rendiment (Vidal et al., 1980).

L'any 1860, amb el Pla Cerdà, es replanteja el model d'urbanisme a Barcelona amb l'enderrocament de les muralles. Durant les següents dècades, el Raval passa per un seguit de reformes de caràcter aperturista (Vidal et al., 1980) per tal d'adequar-lo a les necessitats del capitalisme (Grupo de Estudios Antropológicos La Corrala, 2016). En aquest moment la burgesia s'estableix a les noves zones d'habitatge construïdes a fora de les muralles i la classe popular resta a la Ciutat Vella (Fernández, 2012). És en aquest marc en què es produeix una transformació radical de l'estil de vida dels habitants de diverses ciutats –com Barcelona o París– basant-lo essencialment en la producció i el consum. (Harvey, 2013).

En el moment en què es desenvolupa la ciutat postindustrial, a partir de la creixent polarització de la distribució de la riquesa, també es comencen a diferenciar els barris segons l'estrat social, alguns d'ells amb moltes facilitats i d'altres que es troben en condicions precàries i de pitjor sanejament (Balbo, 1993). A partir de la segona meitat del segle XX, quan la Ciutat Vella no té més capacitat d'absorció de les classes populars, aquestes s'estableixen a les perifèries de les ciutats ja que són els únics espais que els resulten assequibles (Marín, 2007). Tot i així, el Raval es continua definint com un barri obrer.

En el procés de reforma urbanística que pren empenta a partir de 1986 –quan Barcelona rep la condició de seu olímpica–, la ciutat es torna un objecte de consum directe, torna a desplaçar la població als centres urbans i desencadena en processos de gentrificació i museïtzació. Es mercantilitza l'essència de la pròpia ciutat, fet que implica el recurs del turisme, que en molts casos s'acaba convertint en l'únic sentit de la urbanització (La Corrala, 2016).

Conseqüentment, Barcelona passa per transformacions urbanístiques que engloben tres processos, la terciarització de la ciutat –el sector de la indústria perd pes i la ciutat es basa en el sector serveis–, la tematització i la gentrificació, per tal de ser introduïdes al mercat de Ciutats Globals (Fernández, 2012). En aquest procés de transformació, s'ha produït un canvi de paradigma: d'un espai de residència s'arriba a un espai de producció de capital. Aquest nou model d'orientació urbanística produeix transformacions en el mode i condicions de vida de les persones que hi habiten, establint així situacions de resistència davant les dificultats que presenta el nou paradigma (La Corrala, 2016). És en aquest moment durant la dècada dels 90, que hi ha un gran flux migratori cap al Raval. Per una banda, migrants de països del que es coneix el Sud Global que s'interessaven pel Raval per l'assequibilitat de lloguer, ja que molts pisos es troben en males condicions. D'altra banda, desperta gran interès a la joventut europea de classe mitjana, per a la qual les zones regenerades de la Barcelona Post-Olímpica, com el Raval, comencen a complir amb les expectatives d'estil de vida (Domínguez i Scarnato, 2017).

A partir de la crisi econòmica del 2008 hi ha un canvi en els fluxos migratoris, moltes comunitats comencen a créixer i només incrementen l'asiàtica i la europea. Aquest creixement de la comunitat europea al Raval fa que es comenci a equiparar amb altres

zones turístiques de la ciutat. Més tard, a finals del 2012, el districte de Ciutat Vella és el primer en notar creixement financer. Al 2015 els preus de la urbanització tornen a créixer i molts inversors estrangers venen a Barcelona. La ciutat es torna una font d'atracció de clients internacionals que volen adquirir segones residències o per finalitats financeres, i la major part dels projectes d'inversió al Raval passen a ser de grups d'inversors (Domínguez i Scarnato, 2017). Un altre fet a tenir en compte davant d'aquesta situació és la proliferació de l'habitatge temporal o turístic, que comença a tenir influència en la configuració de la oferta del mercat d'habitatge (López Gay, 2018). El barri del Raval és el que més oferta d'AirBnB té a Barcelona –al 2016– (Domínguez i Scarnato, 2017).

Així doncs, en síntesi, l'habitatge actualment es concep com un bé de mercat en una ciutat orientada en l'atracció de turistes que provoquen que el preu d'aquest es vagi encarint i que, per tant, moltes persones no puguin continuar fent-se càrrec de les hipoteques o lloguers. Aquest fenomen es veu com una problemàtica tangible que es pot mesurar amb la quantitat de desnonaments que hi ha cada dia a la ciutat –amb la situació de pandèmia del Covid-19, s'han relaxat una mica aquestes xifres (Público, 2021). Davant d'aquesta situació se sap que hi ha conseqüències en la salut de les persones (Hatch i Yun, 2020), però també és important observar com afecta a l'entorn, en matèria social, a les relacions d'aquestes, i com s'organitza la comunitat d'afectades per fer-ne front. És al voltant d'aquest afer en el que es centra aquest estudi. L'objectiu principal d'aquesta recerca és veure quin impacte psicosocial tenen els problemes d'habitatge i els desnonaments al barri del Raval; a partir de com s'organitza el veïnat per respondre a aquesta problemàtica i quines actituds tenen respecte aquest fenomen i altres aspectes associats a aquest. Per fer-ho, s'intenta partir d'una mirada crítica en el transcurs de la investigació, així com una perspectiva de gènere, de classe i intercultural. Per últim, es considera essencial aportar evidències per recolzar que es necessita una millora en les polítiques en matèria d'habitatge.

Metodologia

Recollida d'informació

La metodologia utilitzada en aquest estudi ha estat qualitativa ja que permet fer una millor aproximació a la complexitat de la problemàtica estudiada des del punt de vista de la gent que la viu i n'està al voltant. El que es pretén és obtenir evidències sobre si els desnonaments generen algun canvi al barri del Raval i si és així, com influeixen en la vida de les persones que hi viuen i a la relació entre aquestes. Així doncs, recopilar informació sobre la percepció i organització del veïnat del barri és la manera més completa per arribar a conèixer com l'afecta, ja que aquest tipus de metodologia s'enfoca des d'una perspectiva holística en la qual no es redueix a les persones ni els contextos a un conjunt de variables (Quecedo Lecanda i Castaño Garrido, 2003). A més a més, permet tenir en

compte el context en el qual es troben les persones i les diferents relacions que hi entre elements que formen part d'aquest fenomen (Íñiguez, 1999).

La recerca es divideix en dues parts, per una banda la realització de 7 entrevistes semiestructurades amb persones participants de diferents entitats del Raval, algunes vinculades amb problemes d'habitatge, d'altres que treballen per la millora del barri i col·lectius de persones migrades. Les entitats i persones amb les quals s'ha col·laborat s'han seleccionat buscant tenir representativitat de persones afectades per la problemàtica, activistes en la causa i gent del barri no militant. A més a més, també s'ha intentat mantenir paritat de gènere i participació de persones migrades per tal de mantenir la perspectiva de gènere i intercultural durant l'estudi. Les entrevistes s'han realitzat entre el mes de febrer i abril del 2021 als locals de les entitats, i dues telemàticament. En tot moment s'ha tingut en compte que el context de les persones participants és diferent del de la investigadora, per això s'ha mantingut una escolta activa durant el transcurs de les entrevistes, s'ha reflexionat al voltant de les qüestions tractades i s'ha volgut mantenir una relació empàtica amb aquestes (Castillo i Vázquez, 2003). Les temàtiques tractades són l'entitat i aquesta en relació amb el barri, percepció del Raval, relació d'aquest amb les institucions i les autoritats, procés de gentrificació al barri, percepció de l'okupació i dels desnonaments. A partir d'aquestes entrevistes es pot extreure informació sobre la percepció de les problemàtiques del barri i el context en el que viuen les persones entrevistades.

La segona part de l'estudi consta de la realització d'un diari de camp a partir de l'observació participant a desnonaments al Raval, el març del 2021. Aquesta tècnica permet apreciar les relacions que tenen les persones que hi acudeixen, com actuen davant d'aquest fenomen i com interactuen amb els factors que hi intervenen. L'observació participant enriqueix aquest estudi ja que permet a la persona que investiga, familiaritzar-se amb l'entorn i l'ajuda a comprendre millor el fenomen i les dinàmiques que s'hi estructuraven al voltant (Kawulich, 2005).

Les dues tècniques metodològiques es complementen per donar una visió més global al voltant de la problemàtica estudiada i les respostes del veïnat del barri a aquesta. En tot moment s'ha tingut en compte que la situació actual de restriccions per la pandèmia de la Covid-19 pot haver afectat als resultats obtinguts.

Mètode d'anàlisi

S'ha optat utilitzar diferents tècniques d'anàlisi segons la metodologia de recollida d'informació. Per les entrevistes semiestructurades s'ha seguit l'anàlisi temàtic del contingut a partir de la perspectiva qualitativa. Així doncs a més a més de tenir en compte els discursos de les persones entrevistades, també s'ha de prestat atenció en com es formulen aquestes declaracions, quines expressions s'utilitzen, quins temes es tracten, entre d'altres aspectes (Vázquez-Sixto, 2012).

L'anàlisi de les entrevistes –realitzat amb el programa ATLAS.ti 7– ha constatat de 3 etapes: preanàlisi, codificació i categorització. En el transcurs d'aquest s'han afegit noves categories a les proposades inicialment, sorgides a partir de l'estratègia bottom-up, algunes de les quals posteriorment s'han eliminat per falta de rellevància en l'estudi.

D'altra banda, pel que fa a la observació participant, l'anàlisi de la informació s'ha fet a partir d'una descripció densa, aquesta tècnica permet fer intel·ligible el que s'està descrivint (Negueruela, 2016), a més a més de plasmar en profunditat el procés reflexiu sobre la informació, mostrant una jerarquia estratificada d'estructures significatives al voltant del tema estudiat (Muñoz, 2014). La informació obtinguda a partir d'aquesta tècnica es troba en la subcategoria *Sentiment de comunitat dins la lluita d'habitatge*.

A continuació es troba l'esquema de categories i subcategories final:

1. Percepció del barri
 - a) Perspectiva del context
 - b) Canvis
 - i. Canvis al barri
 - ii. Gentrificació i turisme
 - iii. Percepció dels canvis en el comerç
 - c) Identificació de problemes
2. Actituds respecte els problemes d'habitatge i altres aspectes associats
 - a) Actituds vers els desnonaments i conviccions al voltant de l'habitatge
 - b) Actituds vers l'okupació
 - c) Actituds vers les institucions
 - i. Actituds vers la policia
3. Organització per respondre a la problemàtica
 - a) Resistència veïnal
 - b) Sentiment de comunitat dins la lluita d'habitatge

Cada categoria està constituïda de diferents subcategories que permeten ampliar la informació i comprendre millor el contingut expressat en aquestes. Es distingeixen 3 categories diferents, la *Percepció del barri* es refereix a quins són els esdeveniments més remarcables al barri per part de les persones entrevistades. Aquesta categoria es divideix en a) la *Perspectiva del context* –dóna informació sobre la complexitat del barri i com les persones que hi habiten la perceben–, b) els diversos *Canvis* que ha patit el Raval en les dues últimes dècades i sobretot a partir del 2008. Aquesta, a la vegada es ramifica en i) la identificació d'aquests *Canvis al barri*, ii) la identificació i impacte de la *Gentrificació* i el *Turisme*, iii) la *Percepció dels canvis en el comerç*, relacionats tant amb les onades migratòries, com amb l'increment del turisme. I per últim, c) la *Identificació de problemes*, aquesta subcategoria permet ser conscient de quines temàtiques abordar per tal de millorar la situació en què es troba el barri, i la divergència d'opinions respecte aquest tema.

La segona categoria obtinguda és *Actituds respecte els problemes d'habitatge i altres aspectes associats*, que engloba per una banda a) les *Actituds vers els desnonaments i conviccions al voltant de l'habitatge* i b) les *Actituds vers l'okupació*, i per l'altra c) les *Actitud vers les institucions*, desglossant aquesta subcategoria amb i) les *Actituds vers la policia*.

En últim lloc es troba la categoria *Organització per respondre a la problemàtica*, que explica a) quines són les estratègies de *Resistència veïnal* per fer front als problemes d'habitatge i d'altres, i b) el *Sentiment de comunitat dins la lluita d'habitatge* a partir de dinàmiques de suport mutu i la identificació de les persones involucrades com a mateix grup.

Resultats

1. Percepció del barri

Aquesta categoria engloba quina és la concepció de les persones participants sobre el barri, els canvis que aquest ha anat patint i els fenòmens que hi succeeixen.

a) Perspectiva del context

S'ha trobat que el Raval és un barri de molts contrastos, on hi ha desavinences entre persones que disposen de pocs recursos i gent que viu de forma desfogada, així com també entre la gent autòctona del barri i les persones migrades que hi viuen. A més a més, s'ha destacat que ha estat poc cuidat per les institucions i això ha fet que per una banda el veïnat hagi respost organitzant-se per combatre totes les adversitats amb les que s'ha anat trobant i d'altra banda, s'hagin descuidat molt els habitatges i que per tant en general, el veïnat no tingui una bona qualitat de vida. Grans empreses han aprofitat aquest context per especular amb l'habitatge i gentrificació del barri, fet que provoca que algunes persones hagin de marxar-ne.

Con lo cual se mezcla eso, lo que comentaba al principio, desde gente de clase muy baja hasta con muchos problemas tipo sinhogarismo, drogadicción, prostitución y demás, hasta gente que vive de forma mucho más desahogada y que eso, que igual es una mezcla que en otros sitios no se da tanto. Porqué es un barrio de muchos contrastes para mí. (Entrevista 3, 17 de febrer del 2021).

Con la inmigración, el barrio fue cambiando [...] Yo pienso que en cierto sentido sí, dejó de ser un barrio marginal, sigue siendo un barrio marginal por el problema que marginan a los inmigrantes, pero si los inmigrantes estuvieran integrados, el Raval sería un barrio que podría dar muchísimo, por la variedad de culturas, ejemplo en muchos sentidos, no, de cómo salir delante de la nada, no, de las organizaciones que hay. Es el barrio que debe tener más organizaciones, de vecinos, de aquí, de allá, que luchan. (Entrevista 5, 10 de març del 2021).

b) Canvis

A continuació es classifiquen els diferents tipus de canvis identificats pel veïnat que ha patit el Raval durant les últimes dues dècades, i sobretot a partir de la crisi del 2008.

i. *Canvis al barri*

Els canvis pels quals ha passat el barri més reconeguts per les persones entrevistades han sigut per una banda l'arribada de persones migrades al barri destacant que a partir d'aquest moment hi ha hagut més problemes i ha disminuït el sentiment de pertinença al mateix grup per part de la gent del barri. D'altra banda, també s'ha identificat que un gran canvi que hi va haver amb la crisi del 2008 va ser l'arribada de *guiris* –paraula despectiva per referir-se a turistes– al Raval que va provocar l'encariment dels pisos i va fer que a més d'empobrir-se els habitants a causa de la crisi, la seva situació d'habitatge fos més inestable.

Éste siempre ha sido un barrio de gente venida al barrio de otros puntos de España, etcétera. Pero de un tiempo acá, de unos años acá, ha sido también de inmigración, pero diferente. De diferentes etnias, ¿no? Pakistaníes, Filipinos, Hindúes, Árabes... [...] Pues antes era más familiar, la gente se conocía. Ahora no conoces a nadie. Ahora estas en tu piso y no conoces casi lo más seguro, que ni a los vecinos de a bajo ni a los que viven arriba. Y eso si no son okupas. (Entrevista 2, 3 de febrer del 2021).

Una es el ingreso de gente que tiene bastante dinero y que quiere transformar el Raval de acuerdo a como ellos viven, no. [...] Otra es la situación de gente de calle, o sea, gente que vive mal porque está pensando en que en cualquier momento la van a desahuciar, que no puede pagar el alquiler, se nota en la salud mental un montón. Digamos, todo eso claro que ha cambiado. Ya había cambiado el tema en cuanto a tema migración, no, el Raval ha cambiado mucho en cuanto a eso. Pero también hay el tema ese del encarecimiento de los pisos que ha llevado a todas esas movidas, digamos de (*incomprensible*) de sectores que no eran tradicionalmente del Raval que a partir de las empresas que compran todo, compran todo lo que hay por ahí. (Entrevista 5, 10 de març del 2021).

ii. *Gentrificació i turisme*

Aquesta subcategoria es divideix en dos fenòmens, la gentrificació i el turisme. En la part de gentrificació s'ha tingut en compte si les persones participants identificaven aquest procés en el barri i quines creien que són les conseqüències que se'n deriven. Es distingeixen dues àrees al Raval, el Raval sud, on hi ha més *precarietat*, i el Raval nord, que és la zona més gentrificada i *pija* a causa de les institucions culturals que s'hi poden trobar, com el MACBA o el CCCB. A més a més, s'ha posat èmfasi amb que la majoria de les propietats dels habitatges pertanyen a bancs o fons voltors que fan fora als habitants dels edificis per tal rehabilitar-los i posar-los al mercat encarint els preus dels lloguers i provocant que a moltes persones ja no els sigui assequible pagar un lloguer al barri.

Por ponerte un ejemplo, la Raval Sur parece que ha sido un poco más abandonada y hay una parte selectiva, por ejemplo, alrededor del MACBA, la plaza Buensuccés, la calle Xuclà, la calle Elizabet, la calle Pintor Fortuny. Siempre medio en broma se le ha llamado el Pedralbes del Raval. (Entrevista 2, 3 de febrer del 2021).

Y eso, estos pisos los compran para transformarles en pisos turísticos. Y la gente se queda sin pisos. Y el alquiler aumenta. Y bueno, aunque es un barrio pobre, es que la gente sufre del alquiler, porque el alquiler aumenta a causa de estas, bueno, sí, te puedo decir bandas. Porque esta gente no piensa en los pobres, piensa a sacar gente fuera de los pisos para ganar dinero, para convertir los pisos en pisos turísticos. (Entrevista 4, 2 de març del 2021).

En relació al turisme, s'ha posat èmfasi a l'actitud del veïnat vers les turistes que s'allotgen al barri i a quin impacte es creu que generen. En general es té una actitud desfavorable al turisme ja que solen no ser respectuoses atès que acostumen a establir-se a la ciutat per poc temps. D'altra banda, la seva presència a l'espai fa que s'encareixi la zona perquè les propietàries dels habitatges prefereixen destinar-los al turisme per tal de cobrar més lloguer, fet que es creu que s'hauria d'haver regulat. Tot i així, algunes persones pensen que el turisme no massiu aporta riquesa –tot i que no molta– al barri.

També hi ha molt *guiiri*, que el *guiiri* és com, vive en otro mundo, o sigui és com paga 1000 pavos per una habitació, va a la seva sucursal de no sé que, que lo han contratado a hacer no sé que historia, o sigui és com un altre prisma totalment diferent. [...] Fan més nosa que servei sincerament. (Entrevista 1, 2 de febrer del 2021).

iii. Percepció dels canvis en el comerç

Partint de la premissa que el comerç al Raval s'ha transformat, sorgeixen dues opinions oposades sobre el rumb que aquest ha pres. Es creu que tot i que no s'han obert grans cadenes dins el barri, aquestes cada vegada estan més a tocar, i que a banda d'això, cada vegada hi ha més negocis destinats al turisme, com la obertura d'hotels o bars i restaurants que paral·lelament puguen els preus. A més de percebre que els negocis al Raval fluctuen bastant i que a la vegada que molts tanquen les seves portes, se n'obren de nous. En canvi, també hi ha la opinió que les grans empreses i el comerç destinat al turisme no han pogut irrompre al barri, precisament per la presència de persones migrades que mantenen petites botigues que porten anys sent de la seva propietat.

Clar, i també els bars que menys t'ho esperaries, també cauen en això. Però també la penya no és tonta, saps [...] també entens la lògica de hòstia pues ara tinc un bar a un puesto que abans no hi havia ningú amb calers i ara estic rodejada de gent amb calers, pues igual la birra de 1,10 la puc pujar a 2,10, saps. I la puguen. I ja està. Però tu també has de ser conscient de que a llavors et canvia la clientela. (Entrevista 1, 2 de febrer del 2021).

En el Born desapareció el comercio de cercanía, por ejemplo. Aquí no tanto gracias justamente a los inmigrantes. [...] Eso ha ocurrido en general en Barcelona, pero aquí justamente, sigue siendo la ferretería del muchacho marroquí que puso la ferretería hace 15 años o 10 años. Bueno, todo, todo. [...] Sigue habiendo mucho, mucho pequeño comercio aquí en el Raval. (Entrevista 5, 10 de març del 2021).

c) Identificació de problemes

Pel que fa a la identificació de les problemàtiques del barri, la majoria d'elles giren entorn de les condicions de pobresa/*precarietat* en les que han de viure la majoria de veïns i veïnes del barri. Es ressalten les males condicions dels habitatges i la dificultat per accedir-hi –desencadenant sensellarisme–, la dificultat d'adquirir aliments i tenir oportunitats laborals, a més de la institucionalització d'algunes menors del barri, la dificultat per aconseguir papers i l'especulació immobiliària. Altrament, també es destaquen problemàtiques com els narcopisos, la drogodependència, els robatoris a la gent del barri, la poca disponibilitat de servis i l'okupació.

Hay más problemas de gente sin trabajo. Sí. Que hay más gente que duerme en la calle. Últimamente aumentan mucho. Veo mucha gente en la calle, durmiendo en la calle. Y, bueno, los jóvenes que no tienen ni papeles, ni trabajo, ni nada y la mayoría se pone a actuar mal, es robar o... Pero no creo que toda la gente es mala, son las circunstancias que hacen de la gente lo que se pone la gente. (Entrevista 4, 2 de març del 2021).

2. Actituds respecte els problemes d'habitatge i altres aspectes associats

Les subcategories que es desprenen d'aquesta permeten tenir una visió més ample de quin impacte tenen els problemes d'habitatge en les actituds respecte aquests, i els òrgans que hi interaccionen.

a) Actituds vers els desnonaments i conviccions al voltant de l'habitatge

Hi ha la convicció que la situació de desnonament i les males condicions dels habitatges –tant físiques com per saturació de persones que viuen en mateix lloc– tenen un impacte negatiu en la salut mental de les persones afectades. Amb consonància amb aquesta idea, es concep el dret a l'habitatge com un bé primordial que va per sobre la propietat privada i per tant s'ha de regular per tal que ningú estigui en una situació d'inseguretat habitacional. A més de culpabilitzar a la configuració de la societat i a la *gent rica*, de totes les problemàtiques que sorgeixen a partir de la poca assequibilitat dels preus dels immobles. Així doncs, el veïnat del Raval té una actitud desfavorable vers als desnonaments i està a favor de lluitar en contra aquest fenomen.

El problema no es la recuperación, eso es el síntoma de la enfermedad subyacente que es esa emergencia habitacional, que se sufre en Barcelona y bueno, en toda España. Entonces claro, centrarse en eso es errar el tiro, [...] O sea, no preguntar porque okupa, porque está claro, no va a vivir debajo de un puente, sino ver como se evita que se llegue a esa

situación. Entonces el problema para mi no es la okupación, es lo que hay de fondo que es más complejo. (Entrevista 3, 17 de febrer del 2021).

Yo he escuchado decir muchas veces en este barrio que igual *yo me he unido a la lucha porque no sabes cuándo vas a ser tú la que se va a quedar sin casa, la que se va a quedar a la calle*. Porque la has visto tanto que ya sabes que tú has tenido suerte, porqué no has hecho tampoco nada especial para merecerte lo que tienes. (Entrevista 7, 8 d'abril del 2021).

b) Actituds vers l'okupació

Les actituds trobades vers l'okupació són una escala de grisos. Per una banda, es concep com a una gran problemàtica que hi ha al barri. També s'ha trobat que moltes persones són favorables i troben legítima l'okupació d'immobles propietat de bancs, fons voltors o grans tenidors per part de persones vulnerables que no tenen una altra alternativa – alguns grups d'això n'anomenen *recuperar*. Per últim, un grup més reduït afirma que l'okupació serveix com a eina a partir de la qual es poden aconseguir lloguers socials i que ha sigut la solució per molta part del veïnat amb problemes d'habitatge, a més de reivindicar que la premsa criminalitza l'okupació equiparant-la amb narcopisos.

Ah, y los pisos okupas. Que muchos de ellos acaban convirtiéndose en narcopisos. (Entrevista 2, 3 de febrer del 2021).

Amb lo qual és molt fàcil convèncer-te de dir *no lo estás haciendo mal, no passa res per okupar*. Perquè de fet, nosaltres ho utilitzem com a eina, de okupem i després demanem un lloguer social, perquè ja s'ha vist que si tu estàs en un puesto pagant, per començar que no podràs pagar-ho als 2 dies perquè ja no hi haurà diners i després, que no et garanteix poder-te quedar allà. (Entrevista 1, 2 de febrer del 2021).

D'altra banda, s'ha observat que les persones entrevistades eren capaces d'identificar molts tipus d'okupació diferents, segons de qui fos la propietat o la finalitat d'aquesta – residència de persones necessitades, per militància, espais comunitaris, per fer negoci venent claus de pisos o per fins relacionats amb el narcotràfic.

Pues eso, narcopisos, la gente que okupa para vender droga y para consumirla ahí. Gente que okupa por necesidad, por su cuenta, gente que okupa para hacer negocio, [...] como okupa casas y después vende la llave. I después están las asambleas de vivienda pues qué también... sí, okupación por necesidad. (Entrevista 7, 8 d'abril del 2021).

c) Actituds vers les institucions

En aquesta subcategoria s'ha parlat de quina és l'actitud que hi ha vers les administracions i les polítiques que desenvolupen. Hi ha l'opinió generalitzada que les institucions han deixat de banda, des de fa anys, el Raval. Que hi ha poques polítiques destinades a millorar les problemàtiques del barri i que a més, aquestes moltes vegades són

insuficients. A part de destacar que l'administració sol operar de forma massa lenta i que el veïnat s'ha de mobilitzar per tal de ser escoltat.

Por las experiencias que yo he vivido, eh. O sea, hay que montar un pollo gordo para que te hagan caso. [...] Igual es verdad que siempre estarán de trabajo hasta aquí y que no pueden escucharlo todo, pero bueno qué sí, que yo creo que pasan bastante y que se han pasado bastante históricamente, o sea, que es algo que se quejan históricamente la gente del Raval. (Entrevista 7, 8 d'abril del 2021).

i. Actituds vers la policia

Hi ha acord en què al barri hi ha molta presència policial, però es presenta una dicotomia pel que fa a l'actitud que es té vers aquesta. Per una part, hi ha un sentiment de seguretat quan la policia està patrullant pel barri i és important que hi hagi presència d'aquesta. Per l'altra, es considera que aquesta és utilitzada per controlar i vigilar la població, actuant de forma repressiva algunes vegades i aprofitant-se de les situacions d'irregularitat de part del veïnat. Des d'aquesta perspectiva no és considerada com a una solució de les problemàtiques que es troben al Raval.

Crec que saben que estan fent el seu treball, sobretot per els pisos de narcotraficants i normalment no he vist a ningú que es queixi de perquè hi ha tants policies, dona més seguretat, la veritat. (Entrevista 6, 29 de març del 2021).

O sigui, tu com arregles un problema? Doncs d'una manera repressiva que és poso més policies i faig que els ciutadans vagin així, saps, en plan, super tensos per la vida i sense poder fer res, tot i tenint totes les problemàtiques que tenen, amb lo qual segueixen sense sortir-ne d'elles. Amb lo qual lo únic que faran serà vigilar que no vingui un madero per fer el que vulguin fer i ja està. (Entrevista 1, 2 de febrer del 2021).

3. Organització per respondre a la problemàtica

a) Resistència veïnal

El Raval és un barri que reacciona i s'organitza davant les situacions adverses que pateix el veïnat, i s'hi teixeixen xarxes de subsistència. Així doncs, en les diferents lluites s'hi pot trobar a persones mobilitzades, tant afectades com activistes, que poden o no estar vinculades als diversos col·lectius creats per fer-ne front. Un exemple d'aquest fenomen es pot trobar en la lluita per l'habitatge.

És que la gent ve sola, és que és com que al Raval abans no hi havia Sindicat, però és com si ja hi hagués hagut, en el sentit de que ja es prestava el barri a que fos així. Només vam ficar una semillita que és dir *veniu els dimecres a les 6* i la gent ja va fer brum, saps, o sigui, molt ràpidament. (Entrevista 1, 2 de febrer de 2021).

b) Sentiment de comunitat dins la lluita d'habitatge

Sobre el sentiment de comunitat, les persones afectades i activistes en la causa han comentat que quan la gent s'organitza i va a sindicats d'habitatge, comparteix els seus problemes i malestars i se n'adona que no està sola. La mobilització per acabar amb els diferents problemes d'habitatge empodera a les persones involucrades. Els sindicats són un punt d'unió per la comunitat afectada, que a més a més té una funció socialitzadora, fet que es creu que millora la salut mental d'aquesta. Segons les persones entrevistades, en el barri del Raval les persones amb menys recursos entenen les situacions per les quals passen els seus veïns i veïnes, desenvolupant un sentiment de pertinença al mateix grup.

Porque es una cosa que afecta a todos, afecta a los que desahucian y a mi que me desahuciaran también. Es una consolidación entre afectados, porque lo que me toca, les toca a ellos también, es el mismo sentimiento. Que ves a la gente desahuciar a la gente, te afecta, sientes que tu estas en este lugar también, aun que no estas todavía desahuciada, ya estas en el mismo problema. Es un problema que afecta a todos. (Entrevista 4, 2 de març del 2021).

En el moment d'haver d'oposar resistència, quan t'ajuntes amb les persones del teu voltant, és quan passes de sentir-te una persona a part d'un grup unit lluitant per una mateixa causa. (Fragment de la descripció densa).

Discussió

Seguint els resultats obtinguts sobre les diferents perspectives del barri, les diverses actituds entorn els problemes d'habitatge i d'altres i la forma d'organització veïnal per respondre a aquesta problemàtica, s'estructura la discussió d'aquest estudi partint dels objectius inicials d'aquesta recerca.

Tal i com s'ha comentat a la *Introducció*, un objectiu transversal d'aquest estudi ha sigut partir d'una perspectiva crítica i radical, donant importància al discurs de les persones i sostenint els canvis socials en matèria d'habitatge del moment (Íñiguez-Rueda, 2003), així com mantenir una mirada en perspectiva de gènere, de classe i intercultural que s'evidencia al llarg de tot l'article.

Impacte psicosocial dels desnonaments al Raval

Al Raval l'augment del preu dels lloguers que està tenint lloc progressivament –al 2013 la mitjana del lloguer al barri era de 571,82€, al 2020 va passar a ser de 833,85€ (Servei d'Estudis i Documentació d'Habitatge, 2020)–, pot estar relacionat amb substitució de part del veïnat per població amb rendes més altes (Donat, 2018), ja que l'encariment dels arrendaments ha provocat que part de les persones que hi viuen hagin o bé emigrar del barri, fer peripècies per poder pagar el lloguer «*Han tingut que anar-se a viure amb una*

altra família, dos famílies en un pis perquè òbviament necessiten tres mesos de fiança, el 10% de no sé què i tot això, però si que ha trobat pis. (Entrevista 6, 29 de març del 2021)», o arribin a una situació inestable d'habitatge. A més a més, tot i no categoritzar-se, durant les entrevistes s'ha ressaltat el fet que hi ha grans fluctuacions d'habitants al barri, essent el districte de Ciutat Vella el que més entrades i sortides de població té —entre el 2011 i el 2016— superant en un 11,4% i un 11,7% respectivament, la mitjana de Barcelona (López Gay, 2018). Aquesta gran mobilitat dels habitants comporta una renovació de la població del barri (López Gay, 2018), i per tant, una degradació del teixit social d'aquest. Pel que fa a les persones que es troben en una situació d'impossibilitat de pagament, les alternatives d'habitatge temporal que es proposa des de l'administració, moltes vegades no tenen en compte el lloc de residència i se les acostuma a enviar a altres barris o algun cop, fins i tot a un altre municipi.

D'altra banda, hi ha evidència científica sobre que l'increment dels desnonaments disminueix la participació comunitària (van Holm i Monaghan, 2020), en aquest estudi s'ha demostrat que encara que el Raval sigui un barri molt afectat pels diferents problemes d'habitatge i amb un gran nombre d'ordres de desnonaments (Sala, 2018), hi ha una forta organització del veïnat per fer-ne front. Aquest fet es podria explicar per la solidaritat que es relata que sempre hi ha hagut al Raval. Sent un barri on el veïnat sempre ha tingut grans dificultats econòmiques, és probable que aquest s'organitzi a partir de pràctiques de suport mutu, ja que sol desenvolupar-se més en situacions de pobresa i necessitat d'ajuda per tal de fer front a les dificultats amb les que es troben els seus habitants (Kropotkin, 1989). Una altra explicació possible podria ser que en el context de Catalunya, i d'Espanya, el col·lectiu de persones afectades pels problemes d'habitatge s'ha organitzat per fer-ne front, desenvolupant també pràctiques de suport mutu (Muñoz, 2014).

La lluita per l'habitatge és una moviment social, és un fenomen d'acció col·lectiva que constitueix espais propis i sentiments de grup amb forts trets de solidaritat que cohesionen aquest moviment. Consta de xarxes de grups de persones que comparteixen un conflicte i una identitat col·lectiva, que a més a més de tenir en comú la resposta que donen als problemes d'habitatge, és important tenir en compte la seva interpretació de la societat, ja que a la base de les seves accions s'hi troben els valors, creences i interessos a partir dels quals operen. (Mendoza García, 2006). Tal i s'ha pogut veure als *Resultats*, les persones vinculades amb aquesta lluita acostumen a tenir uns valors similars, amb alguns matisos en temes més controvertits com l'okupació o l'actitud vers la policia, però està clar que el seu punt d'unió és la importància que es dóna al dret a l'habitatge i la necessitat d'aportar millores en aquest àmbit, i que en alguns casos, aquest dret passa per davant de la propietat privada, sobretot si aquesta és de bancs o fons voltors. A més de ser una lluita política —entenent-se la política com a categoria que inclou els centres de poder i les seves relacions— ja que les estratègies de resistència i rebel·lió d'aquest moviment modelen la forma de poder actual exercida per l'Estat (Mendoza García, 2006).

Així doncs, el moviment per l'habitatge actua com una minoria, ja que els valors que defensa no són els valors dominants en la societat, i no té ni poder normatiu ni informatiu. La lluita per l'habitatge pot exercir influència en la posició majoritària a partir d'un procés de conversió, convencent a les persones que no hi estan involucrades a partir de crear situacions en les quals hagin de generar arguments i acabin assumint aquest nou punt de vista. Per tant, el moviment per l'habitatge suscita un canvi social a partir de donar-se a veure, mantenir el conflicte i tenir una ideologia consistent que no es veu afectada per interessos extens al propi moviment, a més d'actuar per un bé col·lectiu (Feliu i Samuel-Lajeunesse, 2003).

En quant al moviment okupa, que va molt de la mà amb la lluita per l'habitatge, aquest també actua com a minoria activa que genera transformacions socials. Tanmateix, tot i donar-se les premisses necessàries perquè es produeixi influència per part d'aquest, hi ha un seguit de fenòmens associats a aquesta lluita que podrien ser l'explicació al fet que més persones hi tinguin una actitud més desfavorable. Per una banda, tal i com es pot observar en els *Resultats*, és fàcil identificar, per part del veïnat del Raval, diferents tipus d'okupació. Les que tenen més visibilitat dins del barri són les que tenen una càrrega negativa per la comunitat, a més de promoure's per interessos personals, com serien l'okupació per narcopisos o les okupacions per vendre claus d'habitatges. D'altra banda, la idea de la qual parteix el moviment okupa –que el dret a l'habitatge està per sobre de la propietat privada– es troba més radical dins la societat capitalista, fet que podria portar a que es tingui una actitud més negativa al voltant d'aquest tema. Per últim, la ressonància que es dona per part dels mitjans de comunicació sobre l'okupació, a part de ser molt pobre, s'enfoca a les okupacions conflictives –aquelles que no busquen una millora social– i perpetua la utilització d'atribuir a les persones que okupen categories sociològiques per tal de treure credibilitat als arguments d'aquesta minoria (Feliu i Samuel-Lajeunesse, 2003).

Aportar evidències per recolzar que es necessita una millora en les polítiques d'habitatge

La situació inestable d'habitatge, com el risc de desnonament, té un impacte negatiu a nivell físic, psicològic i social (Jiménez-Picón et al., 2020). Per tal de fer front a aquesta problemàtica, és important que els Ajuntaments tinguin un paper actiu i realitzin polítiques per millorar aquesta situació, com ampliar el parc d'habitatge municipal, fomentar el lloguer assequible o participar activament al mercat immobiliari, entre d'altres (Hernández Aja et al., 2019). Tot i així, a Catalunya només un 1,6% dels immobles estan dins del parc de lloguer social (Angulo, 2020), des de certes institucions s'ha posat en evidència la insuficiència d'oferta d'habitatge de protecció en relació a la demanda d'aquest (Vicente Vara, 2009).

A partir dels resultats obtinguts en aquest estudi, s'evidencia la necessitat de regular els preus de mercat d'habitatge perquè no es donin processos com la gentrificació, a més a més d'impulsar un altre tipus d'economia que no depengui del sector terciari o el turisme –la situació desencadenada per la pandèmia del Covid-19 ha posat en evidència la

necessitat de canviar el model d'economia actual. També és important tenir en compte que com més gran sigui el parc d'habitatge de lloguer social, més possibilitat hi haurà que les persones afectades per les problemàtiques d'habitatge puguin continuar al barri, amb la qual cosa, el teixit social d'aquest no se'n ressentirà. Així doncs, millorar la oferta d'habitatges socials beneficiaria tant física i psicològicament a les persones afectades per la problemàtica tractada com a l'entorn al que viuen.

Conclusions

Tal i com ja se sap popularment, la gentrificació i turisticació del barri del Raval estan provocant un encariment dels lloguers de la zona –es parla de lloguers perquè és el que més hi ha al barri. Aquest fet comporta que el veïnat de classe popular hagi de destinar gran part del seu sou per fer front a aquest augment, tot i que de vegades els increments són tant elevats, que els habitants es veuen obligats a prendre decisions dràstiques en quant a l'habitatge, ja sigui emigrant a una altra zona de la ciutat o a altres municipis, adoptant noves formes de viure –pisos compartits, okupant immobles, etc. – o deixant de pagar el lloguer. Les conseqüències de les respostes donades davant d'aquesta problemàtica solen degenerar el teixit social del barri ja que associat a l'impagament del lloguer hi va l'ordre de desnonament, i quan aquests s'executen, la majoria de gent deixa de viure al barri.

Tot i així, les persones afectades s'han organitzat per fer front a la dificultat de tenir un habitatge digne, afrontar la lluita de forma col·lectiva afavoreix la creació de xarxes entre el veïnat, que s'estructuren a partir de dinàmiques de suport mutu. Per tant, la orientació activa per abordar aquest fenomen té un impacte positiu en el teixit social de la regió. Cal destacar, però, que el Raval és un barri que des de sempre ha estat caracteritzat per les dificultats que han patit els seus habitants, així doncs la mateixa gent ha sigut capaç d'adoptar mesures per afrontar-les, a partir també de pràctiques de suport mutu. Trobant com a gran solució de part de les seves problemàtiques la okupació, que a més a més serveix per fer front a l'especulació immobiliària que fa temps que està tenint lloc al barri.

Un tema a tenir en compte quan es parla del Raval, és la disparitat de contextos en els que viuen les persones que hi habiten. Moltes vegades no hi ha nexes d'unió entre gent de grups diferents. Les assemblees d'habitatge generen un espai que posa en relació persones de diferents grups –gent autòctona i migrant–, però tot i així, la gran majoria d'elles tenen en comú que tenen dificultats econòmiques, així doncs, no hi ha xarxes d'unió entre gent de diferents classes socials. Es considera important tenir en compte aquest fenomen a l'hora d'intervenir al Raval, ja que depèn des de quina òptica es faci aquesta, podrà tenir un impacte negatiu en les persones que es troben en contextos més desfavorits, com per exemple actuant de forma repressiva, augmentant la presència policial. Ja que per exemple, si es posa una multa a una persona amb pocs recursos, és probable que aquesta hagi de recórrer a activitats delictives per poder pagar-la.

Per últim, el Raval és un barri on hi viuen moltes persones migrades, així doncs, cal tenir en compte que la vigent llei d'Estrangeria indueix a que aquestes persones visquin en pitjors condicions i al sorgiment de màfies. Havent de treballar en negre, o treballar per tal de ser pagades amb menjar i allotjament o afavorint a la compra-venta de contractes de feina –entre d'altres documents.

Pel que fa a les limitacions d'aquesta recerca, es considera que per poder entendre millor el fenomen estudiat, la investigadora s'hauria d'haver immers més dins el context per poder entendre la totalitat d'aquest, per tant, haver fet més observació participant, i sobretot, fer-la abans de realitzar les entrevistes. Es creu que un punt fort de l'estudi és que per ser un Treball de Fi de Grau, la quantitat d'entrevistes realitzades aporta prou representativitat de diferents contextos, tot i que segurament amb més experiència s'hagués pogut obtenir més informació.

Al ser un estudi exploratori per conèixer l'impacte d'un fenomen, és difícil proposar una nova línia d'investigació. Es creu que la finalitat d'aquest treball hauria de ser aportar noves evidències per generar canvis institucionals en matèria d'habitatge, ja que encara que el veïnat s'organitzi per fer front a les problemàtiques que se'n despengen, s'hauria d'actuar per millorar la situació. Tot i així, es considera interessant indagar més en les situacions que viuen les persones migrades del barri i les estratègies de resistència que adopten per fer front a aquestes.

Referències

- Angulo, Silvia. (10 de novembre, 2020). El alquiler social en España se sitúa a la cola de Europa. *La Vanguardia*. Recuperat de:
<https://www.lavanguardia.com/vida/20201110/49376232897/alquiler-social-espana-situa-cola-europa.html>
- Balbo, Marcello (1993). Urban planning and the fragmented city of developing countries. *Third World Planning Review*, 15(1), 23.
- Castillo, Edelmira, i Vásquez, Martha Lucía (2003). El rigor metodológico en la investigación cualitativa. *Colombia Médica*, 34(3), 164-167.
<http://hdl.handle.net/11592/7268>
- Domínguez, Alan Q., i Scarnato, Alessandro. (2017). The Barrio Chino as last frontier: The penetration of everyday tourism in the dodgy heart of the Raval. En *Tourism and Gentrification in Contemporary Metropolises: International Perspectives* (p. 107-133). <https://doi.org/10.4324/9781315629759>

- Donat, Carles. (2018). La gentrificació i el problema de l'habitatge a Barcelona. *Papers: Regió Metropolitana de Barcelona*, 60, 114-129.
- Feliu i Samuel-Lajeunesse, Joel. (2003). Capítol V: Influència, conformitat i obediència. Les paradoxes de l'individu social. A Tomás, Ibáñez (Ed.), *Introducció a la psicologia social* (pp. 251-366). Editorial UOC.
- Fernández, Miquel. (2012). Asaltar el Raval. Control de población y producción de plusvalías en el barrio barcelonés. *URBS: Revista de estudios urbanos y ciencias sociales*, 2(1), 51-68. <http://repositorio.ual.es:8080/bitstream/handle/10835/1716/8-267-1-PB.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Harvey, David (2013). *Ciudades rebeldes: del derecho de la ciudad a la revolución urbana*. Ediciones akal.
- Hatch, Megan E., i Yun, Jinhee (2020). Losing Your Home Is Bad for Your Health: Short- and Medium-Term Health Effects of Eviction on Young Adults. *Housing Policy Debate*, 1-21.
- Hernández Aja, Agustín, Rodríguez Suárez, Iván, i Álvarez del Valle, Lucas. (2019). Derecho a la vivienda, derecho a la ciudad. Por una acción municipalista. *Papeles de relaciones ecosociales y cambio global*, 148, 71-84.
- Íñiguez-Rueda, Lupicinio. (2003). La Psicología Social como Crítica: Continuismo, Estabilidad y Eferescencias Tres Décadas después de la «Crisis». *Revista Interamericana de Psicología*, 37(2), 221-238. <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=28437204>
- Íñiguez, Lupicinio. (1999). Investigación y evaluación cualitativa: bases teóricas y conceptuales. *Atención Primaria*, 23(8), 496-502.
- Jiménez-Picón, Nerea, García-Reposo, Alicia, i Romero-Martín, Macarena. (2020). Consecuencias biopsicosociales en población española afectada por un proceso de desahucio. *Gaceta Sanitaria*, 34(3), 289-296. <https://doi.org/10.1016/j.gaceta.2019.03.008>

- Kawulich, Barbara B. (2005). La observación participante como método de recolección de datos. *Forum: Qualitative social research*, 6(2), 11-32. <http://www.qualitative-research.net/fqs/>
- Kropotkin, Piotr. (1989). Capítulo VIII: La ayuda mutua en la sociedad moderna (Continuación). *El apoyo mutuo*. (3ª edición, pp. 255-280). Ediciones Madre Tierra.
- La Corrala, G. D. E. A. (Ed.). (2016). *Cartografía de la ciudad capitalista: transformación urbana y conflicto social en el Estado español*. Traficantes de Sueños.
- Lefebvre, Henri, & Gaviria, Mario (1969). *El derecho a la ciudad* (Vol. 169). Barcelona: Península.
- López Gay, Antonio. (2018). Cambio en la composición social y gentrificación en Barcelona: Una mirada a través de los flujos migratorios y residenciales. *Papers: Regió Metropolitana de Barcelona*, 0(60), 80-93.
- Los desahucios bajan un 45,6% en 2020 por las medidas sociales en la pandemia (4 de març, 2021). *Público*. Recuperat de: <https://www.publico.es/sociedad/sucesos/desahucios-bajan-45-2020-medidas.html>
- Marín, Martí (2007). La fàbrica, el barri, la ciutat i el país. *Història i memòria: el franquisme i els seus efectes als Països Catalans*, (pp. 261-282). Universitat de València
- Mendoza García, Jorge. (2006). Movimientos sociales: entre la resistencia y la confrontación, entre lo privado y lo público. *Polis: Investigación y Análisis Sociopolítico y Psicosocial*, 2(1), 179-215.
- Muñoz, Ivet. (2014). Hacer (lo) común . El derecho a la vivienda como bien común : el caso de la movilización de inquilinas en Barcelona. *URBS. Revista de Estudios Urbanos y Ciencias Sociales.*, 10(1), 65-79.
- Negueruela, Jacobo. (2016). La descripción densa: hacia una teoría interpretativa de la cultura. *Clifford Geertz y el nacimiento de la antropología postmoderna*, (pp. 63-71). Editorial Thémata.

- Quecedo Lecanda, Rosario, i Castaño Garrido, Carlos. (2003). Introducción a la metodología de investigación cualitativa. *Revista de psicodidáctica*, 14, 5-40.
- Sala, Eduard. (2018). Análisis geográfico de la crisis hipotecaria: La distribución desigual a diferentes escalas. *Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, XXIII(1), 1-24. <https://doi.org/10.1344/b3w.0.2018.27249>
- Servei d'Estudis i Documentació d'Habitatge. (2020). Lloguer mitjà de 2020, Anual [Data set]. Gencat. Recuperat de: https://habitatge.gencat.cat/ca/dades/estadistiques_publicacions/indicadors_estadistiques/estadistiques_de_construccio_i_mercat_immobiliari/mercat_de_lloguer/lloguers-barcelona-per-districtes-i-barris/#bloc2
- van Holm, Eric Joseph, i Monaghan, Jake. (2020). Eviction and the Dissolution of Neighborhoods. *Housing Policy Debate*, 00(00), 1-17. <https://doi.org/10.1080/10511482.2020.1800780>
- Vázquez-Sixto, Félix. (2012). *El dispositivo de análisis de datos: el Análisis de contenido temático / categorial*. 1-12.
- Vicente Vara, Pilar. (2009). El derecho a la vivienda. *ACE: Arquitectura, Ciudad y Entorno*, 4(10), 21-51. <https://doi.org/10.2307/j.ctv153k4k2.11>
- Vidal, Jaume A., Palahi, Francesc M., i Ferrer, Xavier S. (1980). *El Raval: Història d'un barri servidor d'una ciutat*. Associació de Veïns del Districte Vè.